

Anna Hierta och Gustaf Retzius: Hyllade och hatade samhällstoppar

Gustaf Retzius (1842–1919) var en framstående neuroanatom och antropolog. I den senare rollen var han mycket intresserad av att mäta skallar. Han och hans hustru Anna, dotter till den legendariske Aftonbladsredaktören Lars Johan Hierta, var mycket engagerade för arbetarklassens villkor, skol- och kvinnofrågor. Från att ha varit hyllade liberaler blev de allt mer konservativa framför allt i moralfrågor.

Nils Uddenberg (ovan) har skrivit en omfattande biografi över detta motsägelsefulla par. Frågorna är många: Varför var det så intressant att mäta skallar? Måste det alltid vara rasistiskt? Hur kunde dessa socialt engagerade och välmenande människor komma så fullständigt på kant med sin samtid som de gjorde?

Den 19 april 2020 berättar Nils Uddenberg om sin bok i Wendela Hebbes hus, se programsidan på baksidan!.

Nils Uddenberg tecknar Gustaf Retzius porträtt i en ny bok, där även hustrun Anna Hierta ges stor plats. Vilka var egentligen det gåtfulla paret?

NÄR AMI LÖNNROTH och jag skrev vår bok om Lars Johan Hierta (Tidningskungen Lars Johan Hierta – den förste moderne svensken, W&W 1996) skrev vi också några rader om vetenskapsmannen Gustaf Retzius, som 1876 gifte sig med Hiertas yngsta dotter Anna. Vi kunde inte undgå att raljera över detta märkliga par, som hade så utomordentliga förutsättningar men som slutade sina liv föraktade av praktiskt taget hela samhället.

Nu har läkaren och författaren Nils Uddenberg skrivit en omsorgsfull, ytterst intressant och rolig bok, "Skallmätaren Gustaf Retzius – hyllad och hatad" (Fri tankes förlag 2019). Boken handlar i stor utsträckning också om hustrun, Anna Hierta-Retzius. Det är ett vällovligt försök att komma till rätta med det gåtfulla paret Hierta Retzius. Vilka var de? Egentligen.

Anna och Gustaf var i 35-årsaldern när de gifte sig. Det är svårt att tänka sig en lämpligare förbindelse. Båda tillhörde Stockholms väletablerade borgerlighet. Gustaf var son till den världsberömda anatomiforskaren Anders Retzius, inte minst känd för

Av Per Eric Mattsson
Styrelseledamot i Wendelas
Vänner

sin lansering av ett särskilt kranieindex. Gustaf hade dock själv skaffat sig en position som hjärnforskare och fick året efter bröllopet en egen professur i mikroskopbaserad forskning. Trycket från sig själv och inte minst från modern Emilia (Anders Retzius kraftfulla hustru) att fullborda faderns skallforskning var dock stort, som Nils Uddenberg ofta visar.

Anna var dotter till den liberala tidningsmannen och industrimagnaten Lars Johan Hierta, som hade avlidit 1872 och efterlämnat ett gott liberalt namn och en försvarlig förmögenhet. Anna hade redan gjort sig ett namn som aktiv i den organiserade kvinno-

Ovan: Gustaf Retzius utför antropologiska mätningar på "herr Fjällstedt från Härjedalen". Till vänster: Anna Hierta-Retzius på en ateljébild tagen av Herman Hamnqvist.

rörelse, som började växa fram efter mitten av 1800-talet i Stockholm (se föregående uppslag om Anna Hiertas imponerande arbetsstugeprojekt).

ÄVEN ANNA HADE en mycket stark moder vars förväntningar att upprätthålla faderns anseende blev så stort att Anna bland annat ansåg sig tvungen att klippa och klistra i brev som antydde allvarlig kärleksaffär med Wendela Hebbe (om detta kan man läsa mer i vår bok).

Gustaf var från början inte någon bakåsträvar, i yngre dagar tvärtom en framstegsman, liberal och modern, som skrev poesi och målade akvareller. Han var starkt kritisk till kyrka

och kungahus och troende darwinist, välvilligt inställd till kvinnosaken och engagerad i sådant som sociala frågor och skolans utveckling.

Som gifta gjorde paret flera "tjänste- och bildningsresor" utomlands och besökte vetenskapliga kongresser, vänner, kolleger och museer om vartannat. En lång resa till Egypten resulterade i tusentals gåvor – inte minst skallar – hem till museerna i Stockholm. En halvårsresa till Amerika omfattade hela den nordamerikanska kontinenten, världsutställning i Chicago och åtskilliga indiansamhällen. Även här med skallar och andra köpta forskningsobjekt med hem.

1851 SÅLDE LARS Johan Hierta Aftonbladet som han grundat drygt 20 år tidigare. 1884 tyckte Gustaf och Anna att tidningen hade van-släktats och blivit alltför konservativ och byråkratisk. De lyckades återköpa den och Gustaf Retzius lämnade forskarbanan och blev under de första åren arbetande chefredaktör. Det var ett konfliktfyllt arbete med ett samhälle på väg mot något slags polarisering. Fjärran från forskarvärlden kan man tycka.

En av de första "affärer" han råkade in i var Strindbergs stormiga Giftasprocess där han, märkligt kan man tycka i efterhand, tog Strindbergs parti. Om man får tro honom själv fick han efteråt ett mycket ödmjukt nästan undergivet tack och besök av Strindberg själv.

Tidningen var, kan man nog säga, länge liberal och frihandelsvänlig men blev successivt alltmer kultur-konservativ och kompromisslös.

Till råga på allt blev Gustaf Retzius själv av någon anledning ledamot av Svenska Akademien 1901. Där satt han formellt fram till sin död 1919.

Gustaf och Anna lyckades fjärma sig alltmer från samhället i övrigt och ständiga tvister drabbade dem. Nils Uddenberg berättar initierat och roligt om några av dessa. Man häpnar när man läser om avståndstagandet från, ja rent av, fiendskapen mot personer som Selma Lagerlöf, Ellen Key och den dubbla franska nobelpristagarinnan Madame Curie.

I SVENSKA AKADEMIEN, sägs det, satte han inte sin fot sedan Heidenstam blivit invald 1912. Dock ville han inte själv avgå ur Akademien. Då riskerade ju den tidigare mycket goda vännen Ellen Key att komma in i stället och det vore ett värre öde.

Det formella ägandet i Aftonbladet behöll makarna till 1907 då bröderna Harald och Arvid Sohlman fick köpa tidningen under löfte att driva den vidare i Hiertas liberala anda. Det blev naturligtvis kontroverser. Vad menas med liberal? Är det att närma sig "socialisten" Branting eller högergeneralen Lindman? Här hamnade Sohlmännen och Retzius på var sin sida, vilket framgår i ett brev så sent som 1911, citerat i boken.

1912 tog den tidigare kvinnoaks-kvinnan Anna Hierta-Retzius offentligt avstånd från kvinnlig rösträtt.

Så var det slutligen det här med

skallarna och skullmätning. Kan man på något vis koppla människans intellektuella och mentala egenskaper till hjärnans utseende och storlek? Uttryckt enkelt var det detta frågan gällde och den frågan var fortfarande i hög grad levande vetenskapligt i slutet av 1800-talet inte minst hos Gustaf Retzius och flera av hans kolleger världen över.

Skullmätning var sannerligen inte utdömt som forskningsgren. Så sent som 1896 beviljade riksdagen anslag för skullmätning av våra värnpliktiga rekryter. Inte mindre än 45 000 soldater mättes och registrerades de kommande åren under Gustaf Retzius ledning.

Ungefär samtidigt gick ett påbud från Retzius till forskare och vänner att överlåta sina egna hjärnor till forskningen efter den egna döden. Retzius själv analyserade fem avlidna vänners hjärnor och skrev och publicerade omsorgsfulla analyser.

ALLAS NAMN publicerades utom statsminister Themptanders. Han var den lättidentifierade statsmannen i undersökningen. Det blev också hans hjärna, som blev ett grundskott i analyserna. Hjärnan hade perfekt symmetri med identiskt lika hjärnhalvor. Det hade man inte väntat sig att finna hos den mångsidigt begåvade, rörlige, intellektuelle, sociale och trevlige statsmannen.

Kom till Wendelas hus den 19 april nästa år och hör Nils Uddenberg berätta och ställ själv gärna frågor. Min egen första fråga blir nog denna: Kan man, som någon recensent gjort, hävda att Nils nya bok innebär att Gustaf Retzius skamfilade anseende nu har fått en liten upprättelse?

Bilden på Nils Uddenberg är tagen av Dan Jibréus

Bilden på Per Eric är tagen av Ami Lönnroth

Bilderna på paret Hierta-Retzius på föregående uppslag kommer från Wikimedia Commons.

Bilden ovan på Gustaf Retzius kommer från Digitalt Museum/Göteborgs naturhistoriska museum.

Ebenezer Scrooge möter den nuvarande julens ande.

Bah! Humbug!

En av dåtidens konservativa röster möter vi i Charles Dickens "En julsaga", som kom ut 1843. Den snåle affärsmannen Ebenezer Scrooge får på julafton besök på sitt kontor av två insamlingsherrar:

– Tusentals personer saknar den nödvändigaste och hundratusentals vet inte av de enklaste bekvämligheter, sir.

– Finns det då inga fängelser? frågade Scrooge.

– Jo, det finns gott om fängelser, sade herrn och lade ifrån sig pennan.

– Och fattighuset är väl öppna som vanligt? frågade Scrooge.

– Ja, det är de, svarade herrn. Jag önskar att jag kunde säga motsatsen.

– Och trampkvarnen och lösdri-varlagen är väl inte avskaffade? sade Scrooge.

– Det finns mycket arbete för dem, sir.

– Det gläder mig! Jag blev nästan rädd av vad ni först sade, att något hade inträffat som hindrade dem att fungera."

Forts. sid 22